

9. Украинская советская энциклопедия. — К.: Главная редакция украинской советской энциклопедии, 1978. — Т. 1. — 549 с.

References

1. Bolshaia sovetskaia entsiklopediia (1970). 3rd edn. Vol. 1. Moscow: Sovetskaia entsiklopediia.
2. Bolshaia sovetskaia entsiklopediia (1950). 2nd edn. Vol. 1. Moscow: Hosudarstvennoe nauchnoe izdatelstvo "Bolshaia sovetskaia entsiklopediia".
3. LANDER, K.I. (1926) ARA. In: Bolshaia sovetskaia entsiklopediia. Vol. 3. Moscow: Aktsionernoe obshchestvo "Sovetskaia entsiklopediia".
4. Malaia sovetskaia entsiklopediia (1933). 2nd edn. Vol. 1. Moscow: Hosudarstvennoe slovarno-entsiklopedicheskoe izdatelstvo "Sovetskaia entsiklopediia".

5. Malaia sovetskaia entsiklopediia (1928). Vol. 1. Moscow: Aktsionernoe obshchestvo "Sovetskaia entsiklopediia".

6. Sovetskaia voennaia entsiklopediia (1932). Vol. 1. Moscow: OGIZ.
7. Sovetskaia istoricheskaia entsiklopediia (1961). Vol. 1. Moscow: Hosudarstvennoe nauchnoe izdatelstvo "Sovetskaia entsiklopediia".
8. Sovetskii entsiklopedicheskii slovar (1987). Moscow: Sovetskaia entsiklopediia.
9. Ukrainskaia sovetskaia entsiklopediia. Vol. 1. Kiev: Hlavnaiia redaktsiia ukrainskoi sovetskoi entsiklopedii.

Надійшла до редколегії 20.06.16

V. Pogromskiy, Ph.D. in History
Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolayiv, Ukraine

COVERAGE OF ACTIVITIES ARA (AMERICAN RELIEF ADMINISTRATION) DURING FAMINE 1921-23 IN SOVIET UKRAINE AND USSR ON PAGES OF SOVIET ENCYCLOPEDIAS

In the article the Coverage of Activities ARA (American Relief Administration) at the time of 1921-1923 famine in the Soviet Ukraine and other territories of the former Russian Empire which came under the control of the Bolsheviks. Special attention is focused on encyclopedic editions published during the Soviet era in the Soviet Union.

Key words: famine of 1921-23, The American relief administration, ARA, Soviet historiography of famine, Ukraine-US relations.

УДК 327 (73) "18"

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2016.129.2.13>

Т. П'ятничук, асп.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці

"ДОКТРИНА МОНРО": ЕВОЛЮЦІЯ ТРАКТУВАННЯ ТА СПРОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ

В статті проаналізоване місце "доктрини Монро" в системі міжнародних відносин XIX ст. Розглянуті спроби практичного застосування та еволюція її трактування. Автором також висвітлено ставлення великих держав до "доктрини Монро".

Ключові слова: "доктрина Монро", експансія, великі держави, зовнішня політика, анексія.

Міжнародні відносини XIX ст. базувалися на принципах, які були сформульовані великими європейськими державами на Віденському конгресі, що з одного боку підбив підсумки наполеонівських війн, а з іншого — заклав основу нової міжнародно-політичної системи. Характерними рисами цього устрою були: принцип легітимності, принцип рівноваги сил, а також система періодичних конгресів, мета яких полягала у спільному розв'язанні проблем, що зачіпали інтереси великих держав. Проявивши себе як найбільш стійка та довготривала, Віденська система міжнародних відносин, тим не менше, регулювала відносини лише між державами Старого Світу. США, будучи зайняті своїми внутрішніми проблемами (колонізація Далекого Заходу), залишилися на її периферії, не втручаючись у європейські справи аж до 1917 р. Натомість американські урядові кола, за підтримки великої буржуазії, спробували вибудувати власну систему міжнародних відносин, актуальність якої постала разом із перетворенням іспанських колоній Південної та Центральної Америки на незалежні держави, а також зі спробами імперій Старого Світу за рахунок молодих країн, розширити власні сфери впливу. Принципи, виголошені 5-м президентом США Дж. Монро, якраз і стали тим фундаментом, на основі якого наступні американські президенти формували свою політику щодо Латиноамериканського регіону, а також намагалися створити таку систему міжнародних відносин, яка б охоплювала всю Західну півкулю. На сьогоднішній день США залишаються єдиною наддержавою в світі, хоча її позиції й помітно ослабли. Та роль, яку відіграє ця країна на міжнародній арені, актуалізує дослідження проблем, пов'язаних з її зовнішньою політикою. З огляду на це автор ставить собі за мету дослідити місце та роль "доктрини Монро" в системі міжнародних відносин XIX — на поч. XX ст. в Західній півкулі.

Серед зарубіжних дослідників, які займалися вивченням "доктрини Монро", слід назвати Е.Ренегана [12] та Дж.Секстона [18]. Витоки, характер та еволюція доктрини висвітлені в загальних працях по історії США таких дослідників, як В.Лафібєр [8], Г.Кіссінджер [5], Б.Перкінс [11]. Значний внесок у дослідження даної проблеми зробив радянський учений М.Болховітінов [2]. У вітчизняній історіографії "доктрина Монро" розглядалася побічно в контексті американської зовнішньої політики в статтях деяких науковців [1; 8]. Проте, предметом спеціального дослідження вона так і не стала.

Принципи, що нині відомі в історичній літературі під назвою "доктрина Монро", були виголошені 2-го грудня 1823 р. 5-м президентом США Джеймсом Монро в його посланні до американського Конгресу. Суть цих принципів можна коротко сформулювати в наступних тезах: 1) Американський континент не повинен розглядатися жодною європейською державою як об'єкт колонізації; 2) США відмовляються від втручання в конфлікти та внутрішні справи Європи; 3) збереження існуючого "status quo" в Західній півкулі, тобто невтручання США у справи існуючих на континенті європейських колоній; 4) будь-яка спроба з боку тієї чи іншої європейської держави поширити свій вплив в Західній півкулі розцінюватиметься як ворожий крок щодо США [11].

Принципи Дж. Монро пролунали в період національно-визвольних війн іспанських колоній в Латинській Америці, коли виникла загроза військової інтервенції з боку країн-учасниць Священного союзу. З цього приводу російський дослідник А.О.Ісєров зазначав, що в дійсності така інтервенція ніколи й не планувалася, але на той час жодні американські урядовці не могли знати про справжні наміри Коаліції європейських правителів [4, с. 209]. З огляду на це можна стверджувати, що ідеї, виголошені Дж. Монро, стали своєрідною спробою з боку США захистити себе від втручання більш сильних держав, якими

© П'ятничук Т., 2016

були монархії Старого Світу. Однак, це лише один бік монети, адже Дж. Монро фактично окреслив сферу "особливих інтересів" США, що доволі майстерно використали в недалекому майбутньому його наступники. В 1824 р. в бостонській газеті "Columbian Sentinel" навіть була надрукована ода, під назвою "Священний союз", в якій прямо вказувалося, що одна півкуля належить європейцям, а інша дана США самим Богом [4, с. 212].

Разом з тим слід відзначити, що подібний факт був скоріше винятком, ніж закономірністю, адже спочатку принципи, викладені Монро, не мали якого-небудь практичного застосування, не кажучи вже про серйозне ставлення до них з боку європейських країн. Уряди великих держав, яким, власне, і була адресована "доктрина Монро", не зробили жодної заяви в знак погодження із вищевказаними тезами, чи навпаки, їх заперечення. Європейські газети, в яких було опубліковано текст послання Дж. Монро до Конгресу, навіть випустили ту частину, де йшлося про зовнішню політику [2, с. 259-260]. До того ж таке формулювання, як "доктрина Монро", з'явилося дещо пізніше і самому 5 – му президентові США було невідоме [16, с. 89].

Тривалий час "доктрина Монро" не мала практичного застосування. Майже через 20 років про неї згадав 11-й президент США Дж. Полк, щоправда вже за зовсім інших обставин і в зовсім іншому контексті. Так, якщо в 1823 р. Дж. Монро, висувуючи принципи зовнішньої політики США, ставив за мету завадити проникненню європейців до Західної півкулі, то Дж. Полк використав їх уже для розширення території країни за рахунок Техасу та Орегону. У своєму зверненні до Конгресу від 2-го грудня 1845 р. він відзначив, що: "Швидке розширення наших поселень за межі нашої території... приєднання нових територій до нашої Конфедерації, розширення вільних принципів і наше підняття як величної нації привертає увагу країн Європи... США не можуть мовчки допустити будь-якого європейського втручання у північноамериканський континент" [14]. Апелюючи безпосередньо до принципів Монро, Полк вказував на вірогідність того, що такі території, як Орегон і Техас, можуть потрапити під вплив однієї з європейських країн (Британії), а це, в свою чергу, становитиме загрозу безпосередньо для США [15]. За логікою Полка з єдиним вирішенням цієї проблеми могла б бути анексія цих територій, що незабаром і сталося. 29-го грудня 1845 р. Техас, згідно з рішенням Конгресу США, був приєднаний до складу республіки, а наступного року – й частина Орегону [9, с. 319-320].

З огляду на це можемо констатувати факт того, що відбулася зміна інтерпретації "доктрини Монро". "De facto" вона перетворилася на законний засіб для виправдання американського втручання у справи інших держав не лише у випадку наявності реальної загрози для країни, але й при появі лише самої можливості подібної загрози. Аналогічні риси були притаманні й політиці і для системи європейської рівноваги в рамках Віденської системи міжнародних відносин [6, с. 27].

Нове тлумачення принципів Монро увійшло в історію під назвою "доктрини Полка" [16, с. 91]. Але чи змінилося сприйняття цієї концепції імперіями Старого Світу? В 1850 р. британський міністр зовнішніх справ, яким на той час був лорд Пальмерстон, характеризуючи американські претензії на монополію у будівництві міжокеанського каналу та апеляцію до принципів Монро, відзначив, що: "Ця доктрина... може розглядатися лише як висловлювання відомої постаті, котра виголосила її, а не в якості міжнародної аксіоми, котра б мала регулювати поведінку європейських держав" [13, с. 165].

Позицію європейських країн щодо "доктрини Монро" наочно продемонстрували події, пов'язані з періодом Громадянської війни в США. В грудні 1861 р. французькі війська здійснили інтервенцію до Мексики, а Великобританія упродовж всієї війни надавала підтримку Конфедеративним Штатам Америки. Дії як першої, так і другої країни були прямим порушенням "доктрини Монро". Однак протести з боку США урядом обох країн ігнорувалися.

Як уже зазначалося вище, США протягом XIX ст. залишилися на периферії Віденської системи і розцінювалися великими європейськими державами, які, зрештою, й задавали тон міжнародним відносинам того часу, лише як другорядна країна. Відомий американський дипломат Генрі Кіссінджер з цього приводу наводить доволі цікаві факти. Коли в 1880 р. Туреччина скоротила свій дипломатичний персонал, вона закрила посольства у Швеції, Бельгії, Нідерландах та США. В той же період один із німецьких дипломатів у Мадриді запропонував, щоби замість переведення до Вашингтону йому краще б зменшили платню [6, с. 28]. До цього також варто додати й той факт, що США не мали ані потужної армії, ані могутнього військово-морського флоту. Саме тому великі держави не вважали за доцільне ставитись серйозно до тих або інших заяв США.

Ситуація почала кардинально змінюватися в 1890-х рр. Унаслідок Громадянської війни та Реконструкції Півдня країна стала на шлях швидкого капіталістичного розвитку і за доволі короткий проміжок часу за багатьма економічними показниками значно випередила наймогутніші держави тогочасного світу – Великобританію та Німеччину. Відчуваючи свою економічну міцність, правлячі кола США перейшли до більш активних дій на міжнародній арені, зокрема в Латинській Америці. При цьому доволі вагоме місце відводилося "доктрині Монро", на принципи якої влада США стала дедалі активніше покликатися, йдучи на той чи інший крок в своїй зовнішній політиці.

У 1895 р. США втрутилися у конфлікт між Венесуелою та Великобританією. Не заглиблюючись у його витоки та нюанси, відзначимо лише те, що спричинений він був територіальними претензіями Великої Британії, яка прагнула розширити кордони своєї колонії, Гвіани, за рахунок земель, що належали Венесуелі.

Після відмови британського уряду передати дану суперечку на розгляд до арбітражного суду, Венесуела звернулася за допомогою до США. Для останніх це була чудова можливість проявити себе в якості "захисника" Латинської Америки від європейського колоніалізму, потіснити позиції Великобританії в регіоні, зміцнивши власні. До того ж уряд Венесуели надав американським синдикатам вигідні умови для розвідки багатих покладів корисних копалин у спірній зоні [3, с. 95]. Ці чинники підштовхнули США втрутитись у конфлікт, посиляючись на "доктрину Монро".

20 липня 1895 р. держсекретар США Річард Олні звернувся до уряду Великобританії з дипломатичною нотою, в якій стверджував, що британський позов до Венесуели порушує принципи "доктрини Монро". При цьому Олні відверто заявив: "Сьогодні Сполучені Штати практично суверенні на даному континенті, і будь-яка їх постанова є законом для всіх осіб, на яких наша держава поширює свій вплив... Це тому, що необмежені ресурси в поєднанні з ізолюванням місцерозташуванням роблять її (Америку – Т.П.) господарем ситуації і практично невразливою для будь-якої або всіх інших держав" [12, с. 558]. Обґрунтовуючи необхідність дотримання "доктрини Монро", Р.Олні відзначав: "...Європейські держави можуть перетворити американські кра-

їни в колонії чи провінції... і остаточним результатом цього може бути розподіл всієї Південної Америки поміж різними європейськими державами. Катастрофічність наслідків від такого стану речей для США є очевидною" [12, с. 558].

Однак, британський уряд мав зовсім інший погляд на проблему. У відповідь на "доктрину Олні", як її пізніше охрестили, міністр зовнішніх справ Великобританії Роберт Солсбері поставив під сумнів авторитет "доктрини Монро" та її застосування до прикордонної суперечки, а відтак і американське втручання у конфлікт, оскільки дана теорія не була частиною міжнародного права [10, с. 125]. Солсбері також доволі влучно підкреслив, що: "...Доктрина зазнала досить суттєвого розвитку, і аспект, який тепер представляє містер Олні, кардинально відрізняється від того характеру, який вона мала, коли вперше вийшла з-під пера свого автора" [10, с. 564].

Зрештою, це призвело до істотного погіршення відносин між США та Великою Британією. Конфлікт загрожував перерости із політичного у військове протистояння. Але до війни справа так і не дійшла. Велика Британія, маючи більш серйозні проблеми (боротьба за розподіл Африки, протистояння з Росією в Середній Азії, зростання загрози з боку Німеччини), вирішила піти на компроміс, підписавши з Венесуелою договір про передачу справи на розгляд арбітражного суду.

Інтерпретація "доктрини Монро", здійснена Річардом Олні, може свідчити про те, що США, усвідомлюючи власну могутність, позиціонували себе в якості вищої інстанції в Західній півкулі, з якою великим європейським державам необхідно було рахуватись. Ця думка була розвинута та обґрунтована на поч. XX ст. таким ідеологом американського експансіонізму, як Теодор Рузвельт.

У своєму щорічному посланні до Конгресу від 6-го грудня 1904 р. Т. Рузвельт відзначив, що: "В Західній півкулі відданість США доктрині Монро може змусити, нехай навіть і з сумом, застосувати міжнародні поліцейські сили у випадках злочинів чи безсилля якої-небудь країни" [17]. Сформульований Рузвельтом принцип, більш відомий, як "доповнення до доктрини Монро", фактично надавав США одноосібне право на інтервенцію до тієї чи іншої країни Західної півкулі. У практичній площині принцип Рузвельта знайшов своє відображення в "політиці великої палиці". Військово-морський флот, що на той час збільшився за рахунок будівництва нових кораблів, якраз і став тим кийком, за допомогою якого уряд США здійснював взяті на себе функції міжнародного поліцейського. При цьому практичні дії американського президента значно випереджали теорію. Так, в 1902 р. США за допомогою сили змусили Гаїті сплатити всі борги європейським банкам. В 1903 р. американський військово-морський флот підтримував заворушення в Панамі, що зрештою призвело до її відокремлення від Колумбії. У 1905 р. США встановили фінансовий контроль над Домініканською республікою, а в 1906 р. – окупували Кубу [6, с. 29].

Подібна політика, із посиленням на "доктрину Монро", а точніше – на її трансформовану інтерпретацію, активно застосовувалася впродовж наступних десятиліть американськими президентами. І лише в 1933 р. вона була замінена "принципом добросусідства" Ф. Рузвельта, який відкинув можливість американської інтервенції до країн Латинської Америки.

"Доктриною Монро" США послуговувалися не лише для того, аби протидіяти європейському колоніалізму в регіоні чи зміцнити власні позиції. Спираючись на неї, правлячі кола США здійснили спробу вибудувати систему відносин у Західній півкулі, аналогічну Віденській. Виконати це завдання мала конференція між країнами

Американського континенту, що була скликана за ініціативи держсекретаря США Джеймса Блейна у Вашингтоні, і тривала з 2 жовтня 1889 р. по 19 квітня 1890 р. В американській пресі її охрестили "панамериканською". Участь в конференції взяли представники всіх держав Латинської Америки, окрім Домініканської республіки [5, с. 136]. Поряд з питаннями економічного характеру на міжамериканській конференції розглядалася й проблема розв'язання всіх суперечливих питань через арбітражний суд, що дозволило б уникати військових конфліктів. Проте, попри тривалі переговори, досягти консенсусу по жодному з питань так і не вдалося. Приміром, делегат від Аргентини Саенс Пенья, аргументуючи недоцільність ухвалення запропонованих США рішень, відзначив, що це, в кінцевому підсумку призвело б до війни одного континенту проти іншого [7, с. 94]. Подібної думки дотримувалися й інші учасники. До того ж уряди латиноамериканських країн не дуже й довіряли США, а тому ставилися до їх пропозицій з обережністю та певною підозрілістю.

Єдиним практичним рішенням конференції стало утворення комерційного бюро американських країн, мета якого полягала у зборі торгівельної інформації [2, с. 136]. Незважаючи на те, що в подальшому практика скликання подібних конференцій стала звичною, зайняти таку ж роль, яку відігравали європейські конгреси у Віденській системі, вони так і не змогли. З огляду на це, можна стверджувати, що спроба США створити загальноамериканську систему відносин, на противагу європейській, зазнала фіаско.

Підсумовуючи усе вище сказане, слід зазначити наступне. "Доктрина Монро" стала першою зовнішньополітичною концепцією США. Поставши як захисна реакція на загрозу європейського колоніалізму, "доктрина Монро" надовго визначила американські зовнішньополітичні пріоритети. Залишаючись осторонь європейської політики, США спробували вибудувати власну систему, яка б регулювала міжнародні відносини Західної півкулі. Центральна ж роль у цьому відводилася "доктрині Монро". Хоча головні її принципи залишилися непорушними, американські президенти та інші високопосадовці впродовж десятиліть змінювали її інтерпретацію шляхом доповнень чи трактувань головних положень доктрини відповідно до умов тієї чи іншої ситуації. Внаслідок цього "доктрина Монро" перетворилася на засіб американської експансії в Латинській Америці, яка особливо посилювалась на початку XX ст. Однак, заради справедливості треба відзначити, що США не були піонерами в цій справі. Кроки американців на міжнародній арені були аналогічними діям будь-якої країни Старого Світу в добу імперіалізму і керувалися, в першу чергу, державними інтересами країни.

Список використаних джерел

1. Бойченко А.М. Американська експансія в країнах Латинської Америки як фактор становлення міжамериканської системи відносин (кінець XIX – початок XX ст.) / А.М. Бойченко // Наука. Релігія. Суспільство. – 2012. – Вип. 3. – С. 9-14.
2. Болховитинов Н.Н. Доктрина Монро (происхождение и характер) / Н.Н. Болховитинов. – М.: Издательство института международных отношений, 1959. – 336 с.
3. Ганелин Р. "Доктрина Олні" и ее фальсификация в американской историографии / Р. Ганелин // Вопросы истории. – 1951. – №7. – С. 92-118.
4. Исэров А.А. США и борьба Латинской Америки за независимость, 1815-1830 / А.А. Исэров. – М.: Русский фонд содействия образованию и науке, 2011. – 480 с.
5. История США: В 4-х т. / под ред. Г. М. Севастьянова. – М.: Наука, 1985. – Том II (1877-1918). – 600 с.
6. Киссенджер Г. Дипломатия / Г. Киссенджер. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.
7. Королев Н.В. Страны Латинской Америки в международных отношениях (1898 – 1962 гг.) / Н.В. Королев. – Кишинев: Карта Молдовеняскэ, 1962. – 303 с.